

ПРОЦЕССУАЛ ҲАРАКАТЛАРДА ХОЛИСЛАР ИШТИРОКИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Тажиев Азамат Алибаевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг Тергов фаолияти кафедраси катта ўқитувчиси Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)

Саидазимов Миржалоил Норйигитович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг Тергов фаолияти кафедраси ўқитувчиси

Жумабоев Фируз Шухрат ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияс 321-гурух курсанти

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистон Республикаси жиноят процессида холислик институтининг муҳокамаси ва уни ҳуқуқий тартибга солишнинг муаммоли томонлари аниқланиб, унинг мавжудлиги ва мақсадга мувофиқлиги таҳлил қилинади. Жиноят процессида холисларнинг иштирокининг муқобил варианты ҳисобланади.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается и анализируется институт понятых в уголовном судопроизводстве Республики Узбекистан. Выявляются проблемные аспекты в его правовой регламентации и анализируется целесообразность его существования как такового. Предлагается альтернатива участию понятых в уголовном процессе.

Айрим Ўзбекистонлик жиноят процессеси ҳуқуқи олимлари ва айниқса ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари процессуал ҳаракатларда холислик иштирокини жиноят процесси қонунчилигида фойдаланишни рад этиш ёки холислар иштирокини тергов ҳаракатларида таъминлаш ихтиёрий равишда этиб белгилаш каби фикрларни илгари сурадилар.

Ўзбекистон Республикаси жиноят процессуал қонунчилигида холислар институтининг тақдири тўғрисида фаол мунозаралар бўлиб ўтди, кўпгина муаллифлар холисларни танлаш, таклиф қилиш ва улардан фойдаланиш қийинчиликларни ҳақли равишда таъкидлайдилар.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал қонунчилигида холислик институти мавжуд, аммо қолган дунёнинг ривожланган мамлакатларида эса мазкур амалиёт уларнинг қонунчилигидан аллақачон чиқарилаган. Ўзбекистонда маълум процессуал ҳаракатларда холисларнинг иштироки алоҳида рўл ўйнайди деб таҳмин қилиш мантиқан тўғри, лекин савол туғилади: агар бизнинг холислик институтимиз самарали бўлса, нима учун ҳуқуқий тизимларни бирлаштиришнинг глобал тенденцияси фонида бирон бир мамлакат уни ўз қонунчилигида қолдирмади?

Процессуал ҳаракатларда холис сифатида жиноят ишининг натижасига қизиқмайдиган, ишга даҳлдор бўлмаган шахсларни жалб этилиши кенг жорий этилган ва бу қатъий белгилаб қўйилган қоида, лекин шунда ҳам холислардан ҳуқуқий маданият, маълум бир интеллектуал ва ахлоқий, шунингдек жиноий процессуал тушунчалар ҳамда ҳолатларни идрок эта олиш қобилияти талаб қилинади, аммо бир ҳолатни инобатга олиш зарур, масалан: холислар тергов ҳаракати баённомасига илова қилинган режалар ва схемаларни тасдиқлашлари керак. Шу билан бирга, ҳар бир киши топографик белгилар ва планиметрияни тушунмайди. Бундан ташқари, ҳужжатларда уларга таниш бўлмаган махсус луғат (техник атамалар) ишлатилиши мумкин, бироқ холисларнинг аксарияти ҳужжатлаштириш жараёнини чўзишни истамасдан мазкур атамаларнинг маъносини мансабдор шахслардан тушунтиришларини сўрашмайди, бу эса холислар томонидан ўтказилаётган процесснинг мазмунини тушунмасликка олиб келади.

Холислар суриштирувчи, терговчи томонидан олинган маълумотларни тасдиқлайди, аммо уни принципиал равишда назорат қила олмайди, ва бунга етарли билимлари ҳам мавжуд бўлмаслиги мумкин. Шу билан бирга, агар холис ҳуқуқий билимга эга бўлмаса, бундай ҳолатда процессуал ҳаракатларни қонунга асосланган ҳолда ўтказилаётганлиги ёки қонун бузилиш ҳолатлари кузатилаётганлигини кўриш ва билиш имкониятига эга бўлмайди, бунда фақат бир томонлама далилиар мақбуллигига риоя этилиш ҳаракатлари бор бўлиб қолади.

Бундан ташқари, ҳар қандай терговчи ўз амалиётида фуқаролар томонидан турли тергов ҳаракатларида холис сифатида қатнашишни сўрашганида ҳар хил сабабларга кўра қочиш ҳолатлари кузатилади, албатта бунинг сабаблари: вақт йўқлиги ва етмаслиги, жиноятчидан кўрқиш, "судларда юришни" истамаслик ва ҳоказо. Масалан эксгумация тергов ҳаракати табиий жирканчликни келтириб чиқариши мумкин. Бундай ҳолларда, холислардан ўз вазифаларини виждонан бажаришларига эришиб бўлмайди.

Тергов ҳаракатларида холисларининг пассив иштирок этиши ва фақат билвосита уларни тасдиқлаганликлари туфайли, уларнинг аксарияти ишни эслай олмаслиги ва бирон бир изох олишнинг имкони бўлмай қолиши кузатилади.

Амалий тажрибалар шуни кўрсатадики, жиноят ишлари айрим сабабларга кўра бир неча ой ёки йиллардан сўнг судда қайтадан кўрилаётганда ўтказилган тергов ҳаракатларида иштирок этган холислар ишнинг мазмунини умуман эслай олмаслиги ва фақатгина тергов ҳаракати баённомасидаги имзо уларга тегишли эканлигини тасдиқлашлари мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодексининг 73-моддасида жиноят иши натижасига қизиқмаган шахс холис бўлиши мумкин, шунингдек дастлабки тергов давомида манфаатдор томонларни белгилаш мумкин эмас. Муаммонинг яна бир томони бор. Кўпгина терговчилар ва тезкор ходимлар тасдиқлаш ёки рад этиш талаб қилинадиган ҳолатларда тайёр бўлган "ўзларининг", "тасдиқланган", деярли "доимий" холисларига эга. Ушбу амалиётнинг мавжудлигини қўплаб адвокатлар томонидан

тасдиқланган ва кузатилган, ва бу ҳолатлар кўпинча дастлабки тергов босқичида прокуратура органлари томонидан ўтказилган текширув натижасида аниқланади. Базан ҳатто фамилиялар ва ҳолисларнинг манзиллари шунчаки ўйлаб топилади. Айрим терговчилар мазкур ишларни профессионал амалга оширишлари натижасида манзил бюросидан баён этилган ҳолисларнинг яшаш манзилларини киритсангиз бошқа шахсларнинг яшаш манзили келиб чиқади.

Қонунчиликка кўра вояга етмаганлар ҳолис сифатида иштирок этишлари мумкин эмаслиги кўрсатилган. Аммо шубҳасиз ҳолислар, биринчи навбатга, воқеаликни идрок эта оlish, уларни эслаб қолиш ва агар керак бўлса судда ҳақиқий гувоҳлик бериш қобилиятига эга бўлишлари керак. Ҳолисларнинг айрим тергов ҳаракати баённомаларида уларнинг ташқи қиёфалари ва жисмоний нуқсонларини акс эттиришнинг имконияти йўқлигини инобатга олиб яширин жисмоний ва ақлий нуқсонлар билан (кўр, қар, соқов ва б.ш.) қатнашиш ҳолатлари ҳам кузатилиб турмоқда. Шундай қилиб ҳолислик институти тугатилиши тарафдорлари шу каби муаммо ва таклифларни келтиришади.

Ҳолислик институти тугатилишига қарши бўлган олим ва амалиётчилар фикрларига кўра, жумладан олим С.А.Шеифер таъкидлашича, мунозалар пайтида ҳолислар институти тугатилиши бўйича тавсиялар ногўри эканлиги ва кўп йиллик амалиёт шуни кўрсатадики Ўзбекистон учун анъанавий ҳолислик институти жуда самарали ва қафолатлидир. Шунингдек алоҳида ҳолатларда, ҳолисларни жалб қилиш билан боғлиқ қийинчиликлар вужудга келганда ёки бунинг имконияти йўқ бўлганда, ёхуд уларнинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлган ҳолларда ҳолисларни иштирок эттирмаслик, аммо ушбу тергов ҳаракатини амалга ошириш мажбурий техник воситалардан фойдаланган ҳолда олиб борилиши ва натижалари расмийлаштирилиши мақсадга мувофиқлигини таъкидлаганлар.

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришишгача бўлган даврда эски таҳрирдаги жиноят процессуал кодексига кўра ҳолислик институти “Дастлабки терговни амалга оширишнинг умумий шартлари” бобида бўлган, аммо мустақилликка эришганимиздан сўнг 1992 йил 22 январь кuni қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодексига ҳолислик институти “Жиноят процессининг бошқа иштирокчилари” бобига киритилди ва уларга алоҳида ҳуқуқий мақом берилди.

Жиноят қонунчилигига кўра тергов ҳаракатида ҳолис сифатида иштирок этиши мумкин бўлмаган шахслар деб: Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчиларнинг яқин қариндошлари, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари, тезкор қидирув ва дастлабки терговни амалга оширувчи шахслар ва б.ш. белгиланган.

Илмий адабиётларда ушбу рўйхатни тўлдириш билан боғлиқ таклифлар мавжуд бўлиб, ушбу таклиф муалифи В.М.Биков, қуйидагиларни баён этган, яъни кўшимча равишда саводсиз шахслар, шунингдек соғлиғи ҳолисларнинг ўз вазифасини бажариш

имконини бермайдиган шахслар холис сифатида иштирок этишлари мумкин эмас деб белгилаш мақсалга мувофиқ бўлади.

Менинг ҳам юқоридагилар юзасидан ўз таклифим бор бўлиб, бу айнан иштирок этишга монъелик қиладиган ҳолат сифатида холис тариқасида жалб қилинаётган шахс спиртли ичимликлар истеъмол қилганлигини киритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

А.А.Гридчиннинг фикрига кўра холислар маълум бир тергов ҳаракатларида иштирок этаётганда уларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида бевоқиф ташқи кўринишлари ниқобланиши керак эканлигини, чунки келгусида айбланувчи холисни учратганда уни танимаслик ва муайян бир адоват замирида салбий ҳаракатлар амалга ошира олмаслик имконини яратиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси конституцияси. Т-2023 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси. Т-2023 йил
3. Б.Н.Рашидов ва бошқа муаллифлар жамоаси. Жиноят процессуал ҳуқуқи. Т-2021 йил.
4. В.М.Биков. Участие понятых в следственных действиях. Москва 2009 год.
5. А.А.Гридчиннинг. Статус понятых и их прова и обязанности. Москва 2017 год.
6. С.А.Шеифер. Участники уголовно процесса. Москва 1999 год.